

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

СЕМЕНЮК Наталя Вікторівна

УДК 37.504

**ФІЛОСОФІЯ ЕКОБЕЗПЕЧНОГО ПОСТУПУ ЛЮДСТВА
В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ**

09.00.10 – філософія освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор, академік АПН України
Андрущенко Віктор Петрович,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, ректор.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор,
Дзвінчук Дмитро Іванович,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, завідувач кафедри державного управління;

кандидат філософських наук
Самчук Зореслав Федорович,
Інститут вищої освіти АПН України,
провідний науковий співробітник відділу соціальних проблем вищої освіти та виховання студентської молоді.

Захист відбудеться «15» травня 2009 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий « 14 » квітня 2009 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Поняття „екології” та „екологічної безпеки” утвердились у науковому обігу порівняно недавно. Причина тому – надто серйозна небезпека, що з’явилася в суспільстві з часу розвитку потужного індустріального виробництва, масового наступу людини на природу, беззастережного й вкрай нераціонального використання природних ресурсів. Визнана як „глобальна проблема сучасності”, для відсторонення якої потрібні об’єднані зусилля народів світу, ця проблема потребувала, насамперед, глибокого теоретичного осмислення. Перші ж праці в цій галузі сформували відповідний понятійний апарат, де поняття „екології” та „екологічної безпеки” постали у якості висхідних і опорних. Одним з перших до них звернувся знаменитий німецький біолог та природодослідник Е. Геккель (1866 р.). „Екологією” він назвав науку про „економію природи”; в поняття „екологічної безпеки” вкладавав зміст оптимального співіснування живих організмів в тому чи іншому природному середовищі.

З часом означені поняття набули більш глибокого значення. Їх чинність розповсюджувалась не тільки на природу, але й на суспільство, культуру, людські відносини. „Екологія” в широкому розумінні слова стала розглядатись як наука про поведінку людини в індустріальному суспільстві, а „екологічна безпека” – як система мінімізації наслідків руйнаційного господарювання, застереження від тих негараздів, які виникають у природі, суспільстві і культурі внаслідок споживацького ставлення до них з боку людини. Дослідження проблем екології та екологічної безпеки набули високої актуальності й стали затребуваними практично у всіх індустріально розвинених країнах світу.

Ще більш гостра суспільна потреба в їх осмисленні та вирішенні виникла в період появи таких загрозливих тенденцій світового рівня, як руйнування озонового шару землі, забруднення світового океану, нестача питної води, забруднення довкілля шкідливими залишками виробництва, забруднення ґрунтів біохімічними речовинами тощо. Екологічна проблема була визначена як одна з найбільш загрозливих глобальних проблем сучасної цивілізації, а варіанти її вирішення розглядались як найцінніші наукові здобутки для людини, народу і людства.

З моменту появи перших доповідей видатних вчених-екологів, членів знаменитого „Римського клубу”, здавалося б, проблема „екобезпечного розвитку” знайшла своє більш-менш задовільне раціональне осмислення й практичне вирішення. До висновків вчених мали б прислухатись як виробники, так і урядовці. На жаль, багато представників владних структур та організаторів виробництва різних країн світу до застереження екологів поставились якщо й не байдуже, то у всякому разі, без належної уваги. Сільське господарство продовжує зловживати ядохімікатами й хімізацією загалом; забруднення океанів не тільки не припинилось, а здається ще більш посилилось; в різних регіонах світу ведеться неконтрольована вирубка лісів, впровадження

автомобільного транспорту, введення в дію й експлуатація не досить надійних енергетичних систем, зокрема, ядерних електростанцій.

Надзвичайно гостро проблема екобезпеки стоїть в Україні. Її характеризують вкрай невітні показники. В басейн р. Дніпра, скажімо, щорічно скидається близько 10 млрд. м. куб. неочищених стічних вод, в яких міститься надмірна кількість амонійного та нітритного азоту, нафтопродуктів, фенолів, солей важких металів та хлорорганічних пестицидів. Але ж дніпровська вода забезпечує більше половини населення України! Яким чином позначиться вона на здоров'ї людей? Питання має риторичний характер.

Невимірної шкоди Придніпров'ю завдало створення шістьох водосховищ, коли було затоплено майже 700 тис. га родючих заплачних земель (близько 2,1% загальної площі України). Затопленими виявились сади та городи, які могли б давати щорічно 3–4 млн. т фруктів та овочів. У порівнянні зі збитками про економічний ефект вибудованих електростанцій можна говорити лише умовно.

Ще більш загрозливими є наслідки аварії на Чорнобильській АЕС. Тут мова йде вже не тільки про регіональні, але й планетарні виміри. Внаслідок радіаційного забруднення земель Україна втратила близько 4–5% придатної для життєдіяльності та господарювання території. Безгосподарність, споживацтво, а може й злочинна політика щодо природокористування призвела до загибелі близько 20 тис. малих річок, а ті, що залишилися, – вкрай забруднені. Критичного стану досягло забруднення атмосферного повітря, особливо в таких містах, як Дніпродзержинськ, Запоріжжя, Лисичанськ, Макіївка. Концентрація шкідливих хімічних речовин перевищує тут ГДК в 25–100 разів. Екозагрози позначаються не тільки на здоров'ї людей, але й на їх прямій життєздатності: протягом десятків років смертність населення України перевищує рівень народжуваності. Незначне вирівнювання показників народжуваності-смертності в останні 2-3 роки загальної загрозливої ситуації не змінює.

Все це змушує людей до переосмислення стилю і способів, технології й загальної практики свого ставлення до природи, оточуючого середовища загалом, до пошуку нової філософії життєдіяльності людства, гармонізації взаємостосунків і взаємодії суспільства і природи, людини і культури, народу і довкілля. Проблема пошуку філософії екобезпечного розвитку цивілізації вийшла за межі локального соціуму й актуалізувалась як планетарна, вселюдська.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Слід зазначити, що її теоретичному опрацюванню суттєву увагу приділяли філософи і природодослідники, юристи і політологи, культурологи й фахівці інших галузей знань – представники практично всіх народів світу. До найвизначніших екологів у історичному вимірі належать такі зарубіжні вчені, як Г.Бердон-Сандерсон, У.Елтон і А.Тенслі (Англія), С.Форбс і В.Шелфорд (США), а також російсько-українські дослідники – Д.Кашкаров, А.Парамонов, В.Вернадський, С.Северцев, В.Сукачов. Серед видатних екологів пізніших часів слід назвати

М.Будико, Р.Дажо, Ж.Дорста, Ю.Ізраеля, В.Ковду, Ю.Новикова, Ю.Одума, Б.Коммонера, К.Кондратьєва, К.Лосева, Д.Марша, Д.Медоуза, Н.Моїсеєва, Р.Риклефса, М.Реймерса, С.Шварца, В.Горшкова, О.Яблокова, Д.Ерендфелда.

В останні роки в Україні з'явилися потужні дослідження В.Андрейцева, В.Андрущенко, В.Бар'яхтара, Д.Гроздинського, В.Крисаченка, М.Кисильова, М.Михальченка, К.Ситника, Шеляг-Сосонка, А.Толстоухова, М.Хилька, Ю.Шемшученка, ряду інших науковців.

Особливу цінність для нашого дослідження представляє монографія А.Толстоухова та М.Хилька „Екобезпечний розвиток: пошуки стратегії” (2001). В ній узагальнена широка палітра досліджень цієї складної теми; проаналізовані виклики зовнішнього і внутрішнього світу щодо екологічної безпеки людини і суспільства; зазначено, що в минулому столітті усі природні екосистеми зазнали потужного антропогенного тиску, який і призвів до загрози глобальної екологічної катастрофи. Загроза останньої розглядається як найбільш глибока глобальна проблема для цивілізації. Людство спорадично шукає виходу з цього загрозливого стану. У зв'язку з цим авторами здійснена спроба проаналізувати можливі шляхи екологічно безпечного розвитку, складнощі пошуку моделі усталеного розвитку цивілізації. В цьому плані пропонуються і обґрунтовуються найбільш фундаментальні загальнопланетарні політико-правові, соціокультурні та економіко-технологічні стратегічні завдання людства з порятунку навколишнього природного середовища.

Між тим, загрози екологічного масштабу не можна вважати кінцево відстороненими. З розвитком виробництва, употужненням промислового потенціалу в системі ринкового господарювання й глобалізації виробничих відносин, вони посилюються. Екологічна ситуація в світі і в Україні стає все більш небезпечною. Пошук шляхів, методів, технологій її вирішення залишається завданням, яке має для людини і людства, народу і культури життєствердне значення.

Особливо гостро нині стоять такі питання, як зміст та головна спрямованість загальної філософії екобезпечного розвитку; аналіз концептуальних підходів щодо подолання екологічної кризи глобального світу й пошуку філософії екобезпечного розвитку; обґрунтування на цій основі більш-менш прийнятної моделі екобезпечного розвитку, яка б влаштовувала українське суспільство на нинішньому етапі розвитку; забезпечення екологічного всеобучу населення, результатом якого стала б постійно відтворювана екологічна свідомість, культура і поведінка особистості. Враховуючи актуальність цих проблем, а також недостатньо повну їх вивченість у науковій літературі, автор обрав їх як предмет самостійного дисертаційного аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний з темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова „Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного вчителя”

(затверджено наказом МОН України № 732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол № 5). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №. 5 від 29 листопада 2007 року).

Мета дослідження – на основі всебічного аналізу проблеми екобезпечного розвитку у вітчизняній та зарубіжній літературі, узагальнення новітніх висновків практики вирішення екологічної проблематики в різних регіонах світу, оцінки її стану в Україні, здійснити обґрунтування оптимальної філософії екобезпечного розвитку для українського суспільства в період глобалізації та інформаційної революції, розбудови державності, утвердження ринкових та демократичних відносин.

Досягнення такої мети потребує вирішення наступних відносно самостійних **дослідницьких завдань**:

– уточнення змісту та обсягу висхідного й опорного поняття „філософія екобезпечного розвитку”;

– визначення основних джерел аналізу екологічної проблеми у сучасній зарубіжній і вітчизняній літературі;

– аналіз екологічної кризи глобального світу і проблеми пошуку філософії екобезпечного розвитку;

– обґрунтування на цій основі моделі стійкого людського розвитку як найбільш сприятливої для реалізації завдань екобезпечного розвитку;

– побудова теоретичної моделі екологічного всеобучу населення, яка б забезпечила постійний приріст екологічної свідомості та культури людини як основи філософії екобезпечного розвитку людства.

Об’єктом дослідження є екологічна проблема як найбільш загрозлива в системі глобалізованого світу; **предметом** – пошук варіантів її вирішення, зокрема, обґрунтування філософії екобезпечного розвитку для України та ряду країн європейського континенту.

Методологічна база дослідження. Методологічну основу та джерелознавчу базу дослідження становлять концепції географії людини (Відаль де Бланш, Ж.Брюн, Е.Мертон), конструктивної географії (А.Григор’єв, І.Герасимов) та представників голландсько-французької географічної школи (Л.Февр, М.Сор) щодо збереження географічного середовища та його захисту від руйнаційної виробничої діяльності; вчення В.Вернадського про біосферу і ноосферу як новий погляд щодо захисту від наслідків промислово-соціальної діяльності людини; етична обумовленість екології „благоговіння перед життям” А.Швейцера, етики природи О.Леопольда, космічної етики Е.Ціолковського, етики любові до життя Д.Філатова; публікації відомих вчених-екологів, зокрема, роботи В.Бар’яхтара, Д. Гродзинського, Г. Добрава, О.Дрейера та В.Лось, М. Кисельова, Ф. Канака, В. Крисаченка, К. Кондратьєва, В. Кухаря, І.Лаптева, Г. Марчука, Д. Медоуза, Й. Рендерса, Н. Моїсеєва, Е.Пестеля, А.Толстоухова, М. Хілько, І. Фролова та ін. становлять перше і основне джерело опрацювання проблеми філософії екобезпечного розвитку людства. У

якості другого джерела розглядаються міжнародні проекти, угоди Програми співпраці країн у галузі екології. Третє джерело складають Укази Президента України, рішення Уряду та Постанови Верховної Ради України, висновки відповідних комісій, наукових установ з екологічної проблематики.

Автор активно використовує діалектичний метод, який дозволив розглядати предмет у його цілісності та взаємозв'язках в складній архітектоніці людської життєдіяльності. За допомогою методу порівняльного аналізу вдалось проаналізувати й порівняти рівень екологічної безпеки в регіональному розрізі; метод герменевтики дозволив проникнути в сутність проблеми філософії екобезпечного розвитку, виявити взаємозалежність її основних складників та їх взаємодію; історичний метод активно застосовувався автором з метою аналізу історичної генези взаємодії виробництва та природи, що породжувало (і яким чином, з якою гостротою та напругою) екологічну проблему, створювало загрозу для людства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше здійснено комплексний аналіз екобезпечного поступу людства в епоху глобалізації та інформаційної революції, виявлені особливості цього процесу, засоби та технології. В цьому контексті сформульовані такі основні результати даного доробку, які характеризуються науковою новизною, розкривають базову концепцію дисертації і виносяться на захист:

- доведено, що усвідомлення загрози, яка охоплює людство у зв'язку з загостренням екологічної ситуації в епоху глобалізації та інформаційної революції, потребує переходу до нових цілей і завдань життя та діяльності людини, формування нової філософії життєдіяльності, яка б відвернула руйнацію світу, забезпечила екобезпечне існування людства; останнє реалізується в життєвому просторі як „філософія екобезпечного розвитку”; її розробка нині розглядається як найбільш актуальне завдання не тільки для локальних (регіональних) соціумів, але й для людства;

- доведено, що не зважаючи на те, що пошуку такої філософії підпорядковані чисельні міжнародні форуми, наукові праці відомих і видатних вчених (Вернадський, Парк і Берджесс, Печчеї, Форрестер, діячів Римського клубу тощо), проблема залишається невирішеною і в наш час; філософські пошуки перспектив життєствердного розвитку людини в системі екологічної безпеки, новітні цілі та спосіб життєдіяльності людини, що утвердився як відносно самостійний напрям „філософії природи, людини та техніки”, актуалізувався й набув першочергової практичної значимості;

- узагальнення філософських пошуків останніх десятиріч дає підстави для висновку про те, що у якості оптимальної моделі екобезпечного розвитку людства може бути модель „стійкого людського розвитку”;

- сталий розвиток може бути визначений як процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення гарантованого задоволення принаймні мінімально необхідних потреб всіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи і вимогами людей усіх поколінь;

– доведено, що ця модель гарантує не тільки економічне процвітання, підвищення якості життя, функціонування ефективної економіки, але й забезпечення високої якості стану навколишнього природного середовища – створення умов всім громадянам для життя в здоровому навколишньому середовищі з чистим повітрям, землею, водою, захист і відновлення біорізноманіття.; раціональне ресурсокористування – створення системи гарантій раціонального використання всіх видів ресурсів на основі дотримання національних інтересів країни та збереження ресурсів для майбутніх поколінь;

– автором уточнені основні напрями та пріоритети сталого розвитку:
а) демократичні перетворення, соціальні гарантії, права і свободи громадян;
б) стале використання природо-ресурсного потенціалу; в) створення вивіреної державної екологічної політики; г) формування законодавчої бази;
д) організація належного управління цими процесами;

– доведено, що висхідною ланкою реалізації філософії екобезпечного розвитку є формування у громадян високого рівня екологічної свідомості, культури та поведінки, що досягається в системі „екологічного всеобучу” населення не тільки в школі та ВНЗ, але й впродовж життя;

– обґрунтовується потреба в безперервній екологічній освіті і вихованні населення; аналізується сучасний стан та проблеми розвитку екологічної освіти в школі та ВНЗ; підкреслюється необхідність оновлення змісту курсу „Екології” у ВНЗ, організації екологічного просвітництва для населення; відзначається роль в цьому процесі Товариства „Знання України”, „Екологічної ліги”, інших молодіжних організацій екологічного спрямування тощо.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає в уточненні змісту та обсягу поняття „філософія екобезпечного розвитку”, визначенні провідної моделі її реалізації в Україні та країнах європейського простору; обґрунтуванні передумов реалізації філософії екобезпечного розвитку і т. ін.

Практичне значення дисертації визначається рекомендаціями, обґрунтованими автором для вдосконалення практичної екологічної політики, зокрема, щодо важливості розробки та впровадження новітньої філософії екобезпечного розвитку; що така філософія має базуватись на загальнолюдських пріоритетах та цінностях; що в її основі лежить універсальне розуміння людини як природної істоти, яка формуючи „другу природу”, тобто культуру, приречена жити в гармонії з природою і природним чином; впровадження цієї філософії розпочинається з екологічного виховання та екологічного всеобучу населення, які мають здійснюватись впродовж життя. Дослідження може бути використаним у якості теоретичного підґрунтя практичної екологічної політики, а також у навчальному процесі у якості спеціального курсу для студентів природничих, технічних та гуманітарних спеціальностей.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації та її результати неодноразово обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова; у виступах та доповідях на ряді міжнародних та

всеукраїнських науково-практичних та науково-теоретичних конференціях, а саме: Всеукраїнській науково-методичній конференції „Сучасний стан вищої освіти в Україні: проблеми і перспективи” (Київ, 2000); науковому семінарі „Гуманітарна освіта України на межі століть” (Дрогобич, 2000); II Методологічному семінарі „Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи” (Київ, 2001); III Міжнародній науково-практичній конференції „Освіта і доля нації” (Харків, 2002); Всеукраїнській науково-методичній конференції „Проблеми безперервної освіти в сучасних умовах соціально-економічного розвитку України” (Івано-Франківськ, 2002); Міжнародній науково-практичній конференції „Філософія та історія філософії” (Київ, 2003); Всеукраїнській науково-практичній конференції „Модернізація вищої освіти України: історія, досвід, перспективи” (Київ – Миколаїв, 2004); Міжнародній науковій конференції „Педагогіка духовності: поступ у третє тисячоліття” (Київ, 2005); Науково-практичній конференції „Інноваційний простір освіти: Болонський та пост-Болонський контекст” (Київ, 2006).

Публікації. Основні положення та результати дослідження опубліковані у 4 наукових статтях, із них 3 у фахових виданнях з філософських наук.

Структура та обсяг дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел (325 позицій). Основна частина дисертації – 161 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У „**Вступі**” обґрунтовано актуальність проблеми, з’ясована ступінь її опрацювання у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі, визначено методологічні підвалини, об’єкт та предмет дослідження. Сформовані положення, що визначають наукову новизну дослідження та виносяться на захист. Визначено основні методи і джерела дослідження, теоретичне та практичне значення дисертації.

У першому розділі – „**Теоретико-методологічні засади та джерелознавча база дослідження філософії екобезпечного поступу людства**” аналізуються основні підходи, що існують у зарубіжній та вітчизняній літературі щодо вивчення проблеми „філософії екобезпечного розвитку”. Аналіз природних передумов історичного процесу показує, що у світовій науці до останнього часу домінували соціологізаторські концепції суспільного розвитку, спостерігалася визначена зневага до природних передумов історичного процесу, що прослідковується в роботах мислителів XVIII-XIX ст. і першої половини XX ст. Це було обумовлено, з одного боку, абсолютизацією ролі науки і техніки в суспільному розвитку, значним ослабленням (багато в чому внаслідок бурхливого розвитку техніки) безпосередньої взаємозалежності людини, суспільства і природи, з іншого боку – ілюзорними уявленнями про „панування людини над природою”, „нескінченності” її ресурсів і подібними, висхідними до інтелектуального

клімату Нового часу, а в ряді відносин – до джерел західної культури і західноєвропейського мислення в цілому. Це привело до домінування антропоцентричної і соціоцентричної парадигм мислення, що і відповідають ціннісно-ідеологічній парадигмі суспільної свідомості з культом прагматичного, споживацького та експансивного відношення до природи.

У становленні філософії екобезпечного розвитку велику роль зіграли узагальнення радянських вчених в області медико-біологічних наук. У їхньому числі можна назвати теорію географічної патології екстремальних зон, вчення про адаптацію, концепцію адаптивних типів людей у різних природних зонах, парадигму екологічної фізіології, концепцію природних передумов хвороб, що сприяла розробці методів і прийомів створення систем життєзабезпечення людей у регіонах із суворими природними умовами.

Розвиток екології людини є одним з джерел формування філософії екобезпечного розвитку. Саме через включення в предмет сучасної екології проблеми відношення людини і природи виникає група „загальних екологій”. Так С.Тулмін вводить поняття „інтелектуальної екології”, Д.Ліхачов – „екологічної культури”, П.Дракер – „політичної екології”, І.Круть – „екологічної філософії”. Потреба розробки сучасної екології, як філософії екобезпечного розвитку, на нових концептуальних засадах висловлюється і в зв’язку з невідповідністю теоретико-методологічних орієнтацій теорії біотичної регуляції доквілля екологічній реальності. Вітчизняні вчені-філософи М.Кисельов, Ф.Канак та інші стверджують, що це завдання є своєрідним вузлом, в якому переплітаються традиційні життєво важливі питання виробництва, економіки, охорони здоров’я, раціонального природокористування, політики, національної та загальнолюдської безпеки. Екологія сьогодні є своєрідним інтегратором вітальних та духовних інтересів людини.

Підґрунтям для розвитку філософії екобезпечного розвитку є також „соціальна екологія” – напрямок, початок якого, як вже зазначалося відноситься до ідей О.Конта, які були розвинуті відомими англійським філософом Д.Міллем і французьким філософом Г.Спенсером. Однак до 20-х років ХХ ст. поняття і термін “соціальна екологія” в прийнятому сьогодні сенсі не існували. Соціальною екологією називали розділ біоекології, що досліджував, так званих, „суспільних тварин”, наприклад, мурах, бджіл. Новий контекст соціальної екології почав формуватися в роботах американських соціологів Р.Парка і Е.Берджеса, які включили в соціальну екологію вивчення закономірностей поведінки людських популяцій в урбанізованому середовищі.

Важливий внесок у розуміння специфіки філософії екобезпечного розвитку зробили західні алармісти (алармізм – позиція, відповідно до якої людству загрожує загибель через екологічну катастрофу). Наприклад, О.Тоффлер, У.Дуглас, А.Печчеї обґрунтували розуміння сучасної екології як світогляду людства, що прагне не дійти до екологічної катастрофи. Продовженням цієї лінії є трактування екології як основи сучасної ідеології і сучасного світогляду – „екологізму”, що не обмежується суто науковим

дослідженням стану довкілля, а входить у всі сфери суспільно-політичної діяльності, економіки, культури, етики. Західні дослідники пропонують розрізняти „екологізм” (ekologism) та „інвайронменталізм” (environmentalism). Інвайронменталізм ґрунтується на переконанні, що самих лише управлінських підходів може бути достатньо для вирішення сучасних екологічних проблем. Натомість екологізм наполягає на визнанні самоцінності природи, отже на необхідності радикальних змін у ставленні людини до неї.

У становленні філософії екобезпечного розвитку головну роль зіграли натуралісти, що заклали основу нового напрямку філософії науки, що передвіщає новий етап розвитку науки, який слідує за сучасним, іноді названим посткласичним. У ХХІ ст. у зв'язку з необхідністю реалізації екологічних вимог і переходом до екобезпечного розвитку можна передбачати посилення подібної ролі філософії як у науці, так і в розвитку суспільства і його взаємодії з природою.

У другому розділі – „**Екологічна криза глобального світу і проблема пошуку філософії екобезпечного розвитку**” йдеться про потребу пошуку філософії екобезпечного розвитку, яка повинна акумулювати новий тип мислення, що орієнтує людину на коеволюційний розвиток зі своїм соціоприродним оточенням.

Встановлено, що різке загострення глобальних проблем у другій половині ХХ ст. – це не фатальна помилка чи, власне, людська стратегія, не дива історії та природні аномалії, а результат багатовікових якісних та кількісних трансформацій у суспільному розвитку та у системі „людина – суспільство”. Їх поява своїм корінням сягає історії становлення сучасної цивілізації. Як свідчить аналіз, ще ніколи упродовж усієї історії людство не зустрічалося з такими суперечностями між природою та суспільством, що набули в наш час такої деструктивної кульмінації. Фетишизація природи, страх перед нею змінились у другому тисячолітті нашої ери вульгарно практичним підходом до природи, в контексті якого природа помилково вважається її недосконалою системою, яку людина повинна змінити.

Глобальна екологічна криза пов'язана безперечно зі зростаючим навантаженням на життєзабезпечуючі системи і поновлювальні природні ресурси планети, з деградацією навколишнього середовища і підривом стійкості біосфери, являє собою таку ж серйозну небезпеку, як і традиційні погрози військового характеру. Розвиток кризи загрожує не тільки гідному існуванню людини, але й самому життю. Для нашої держави екологічна криза пов'язана із скороченням свободи політичного вибору, що обумовлено транскордонним характером екологічних проблем; загострення екологічної ситуації в різних регіонах світу стає причиною соціальної і політичної нестабільності, міждержавних суперечностей і насильницьких конфліктів.

У сучасних дослідженнях пропонується ряд напрямків глобальної екологічної безпеки людства. Проте, здається, що першорядне значення в даному відношенні має формування екологічного світогляду, в основу якого має бути покладений соціально-історичний, антропосоціоекологічний принцип.

На якому б рівні не розглядалися механізми взаємодії суспільства з природою, визначальним фактором має бути людство та прийдешні покоління. Як у планетарних масштабах, так і в масштабах соціально-екологічного розвитку окремої держави, у всіх сферах виробництва та обслуговування, має неухильно дотримуватися принцип збереження здоров'я і благополуччя людства.

Екобезпечний розвиток служить головним каналом трансформації сучасної науково-філософської думки в деяку світоглядну парадигму, що містить програмні основи рішення складних проблем взаємодії людства і природи. В умовах глобальної кризи, пов'язаної з життєдіяльністю антропосфери і техносфери, людство постає перед необхідністю переосмислення фундаментальних основ свого світогляду, свого місця в біосфері, у середовищі своєї життєдіяльності.

Стратегія екобезпечного розвитку припускає випереджальні трансформації у всіх видах людської діяльності з метою приведення її у відповідність з можливостями біосфери і життєвих потреб прийдешніх поколінь. Подібні перетворення повинні починатися з пріоритетів, цінностей, моральних і правових норм і інститутів, які формують духовно-інтелектуальну базу прийняття рішень, що випереджають, в області взаємодії суспільства і природи.

Кінцева мета становлення філософії екобезпечного розвитку вбачається в становленні сфери розуму, у якій головним ресурсом екобезпечного розвитку стане інформація (що дозволяє заощаджувати матеріально-енергетичні ресурси), буде реалізований випереджальний розвиток науки й освіти та інших інформаційно-інтелектуальних форм діяльності, а критерієм національного й індивідуального багатства стануть гуманістичні цінності і знання людини, яка живе в гармонії з навколишнім соціальним і природним середовищем. Введення в концепцію екобезпечного розвитку уявлення про ноосферний фактор дозволяє використовувати інтелектуальний потенціал ноосферних досліджень як ресурс для подальших розробок стратегії екобезпечного розвитку, представити теорію становлення ноосфери як теоретико-методологічну базу нової цивілізаційної парадигми.

У третьому розділі – **„Модель „стійкого людського розвитку” як основа філософії екобезпечного розвитку людства в епоху глобалізації та інформаційної революції”** йдеться про поняття „стійкий розвиток” (sustainable development), що часто асоціюється перш за все з екологічними проблемами та вирішенням глобальних проблем людства. Але, треба зазначити, концепція наполягає на новому погляді не тільки на співіснування людини та природи. Концепція стійкого розвитку має довгу історію становлення. Нині існує понад 50 визначень стійкого (сталого) розвитку і їх кількість продовжує зростати. Це відбиває як складність самого поняття, що включає соціальні, економічні й екологічні аспекти розвитку людства, так і розбіжність поглядів представників різних верств суспільства – наукових, підприємницьких, політичних тощо. Неоднозначність поняття полягає в тому, що „стійкість” можна розуміти і як здатність тримати рівновагу, і як стабільність, тобто здатність не змінюватися

тривалий час або підтримувати певний темп руху. Власне термін „стійкий розвиток” є не зовсім точним перекладом прийнятого у світі поняття, оскільки насправді мається на увазі не просто стійкий, постійний ріст. У європейських мовах поняття *sustainable development*, *nachhaltige Entwicklung*, *developement durable* означають розвиток „триваючий”, у більш вузькому розумінні його можна інтерпретувати як розвиток самодостатній, тобто такий, що не суперечить подальшому існуванню людства й розвитку його визначеного напрямку. Але в усіх випадках йдеться про розвиток у межах господарської (екологічної) ємності природного середовища, що не вносить незворотних змін у природу і не створює загрози для як завгодно тривалого існування людини як біологічного виду *Homo Sapiens*.

Стійкий розвиток – це союз людини не тільки з природою, та ще і з самим собою. Під стійким розуміється такий розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Тобто система стійкого розвитку повинна будуватися таким чином, щоб людство, вирішуючи свої сьогоденні проблеми було б не в змозі нашкодити поколінням майбутнім, в основі цього повинні лежати не тільки морально-етичні принципи, а істотні здібності самої системи. Під стійким розвитком розуміється така модель розвитку суспільства, при якій задовольняються основні життєві потреби як нинішнього, так і всіх наступних поколінь.

Однією з головних стратегічних цілей стійкого розвитку є забезпечення соціальної справедливості, яке включає поміж іншим встановлення гарантій рівності громадян перед законом, забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного та соціального благополуччя не тільки в рамках одного суспільства, однієї держави а й на загальносвітовому рівні. Соціальна та економічна нерівність між країнами завдає загрози й їх екологічному стану.

Стійкий розвиток є етапом ноосферної еволюції сучасної цивілізації у найближчій перспективі. Його завдання полягає у стабілізації стану глобальної соціогеосистеми та корегуванні вектора її розвитку так, щоб не допустити можливості виникнення соціально-екологічних криз.

Безумовно, забезпечити стійкий розвиток лише у межах певної програми чи навіть сфери соціальної життєдіяльності неможливо. Реалізації управлінської парадигми стійкого розвитку у межах країни чи окремих соціальних підсистем можуть успішно реалізовуватися лише у контексті формування нової моделі розвитку всієї цивілізації. Мова йде передусім про вирішення основної суперечності сучасного етапу розвитку суспільства – катастрофічного розшарування світу, що є причиною практично всіх реальних та потенційних конфліктів. Необхідним є новий суспільний устрій, в основі якого буде більш справедливий розподіл продуктів світового виробництва (вирівнювання рівня життя на всій Землі) з одночасним розумним зниженням рівня споживання. Також мають відбутися суттєві зрушення у свідомості людей на загальнопланетарному рівні.

У четвертому розділі – „Екологічний всеобуч населення як соціальне завдання підготовки людини до реалізації філософії екобезпечного розвитку” підкреслюється, що екологічний всеобуч населення є інвестицією у майбутнє, але він певною мірою також впливає і на сьогодення, коли розширює споживчі, цілковито егоїстичні устремління людей до усвідомлення екологічної необхідності, розуміння тих проблем, які породжує безвідповідальне ставлення людини, які є і творцем, і руйнівником, до навколишнього середовища, до природи взагалі.

У вирішенні цих завдань першорядну роль повинна відігравати екологічна освіта та екологічне виховання. Від успішності здійснення екологічної освіти, формування нового екологічного мислення великою мірою залежить майбутній стан природного середовища.

Основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності. Екологічна освіта, з одного боку, повинна бути самостійним елементом загальної системи освіти, і, з іншого боку, виконувати інтегративну роль у всій системі освіти. Ця мета досягається поетапно шляхом вирішення освітніх і виховних завдань та вдосконалення практичної діяльності.

Найголовнішими завданнями екологічної освіти мають бути:

а) формування екологічної культури всіх верств населення, що передбачає: виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їх важливості, актуальності і універсальності, (зв'язку локальних з регіональними і глобальними); відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи; формування усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну, яка базується на розумінні єдності всього живого й неживого в складно-організованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку; формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи; розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому регіональному, національному і глобальному рівнях, вміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей та колективів; розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження;

б) підготовка фахівців-екологів для різних галузей народного господарства, в тому числі: для освітньої галузі – вчителів, викладачів; для державних органів управління в галузі охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування, а також громадських екологічних організацій.

в) вдосконалення, узгодження і стандартизація термінології в галузі екологічних знань. В основу екологічної освіти покладені принципи гуманізму, науковості, неперервності, наскрізності та систематичності. Екологічна освіта спрямовується на поєднання раціонального й емоційного у взаємовідносинах людини з природою на базі принципів добра й краси, розуму й свідомості, патріотизму й універсалізму, наукових знань і дотримання екологічного права. Екологічна освіта – це сукупність наступних компонентів: екологічні знання – екологічне мислення – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура. Кожному компоненту відповідає певний рівень (ступінь) екологічної зрілості: від елементарних екологічних знань, уявлень дошкільного рівня до їх глибокого усвідомлення і практичної реалізації на вищих рівнях.

Екологічна освіта – це лише надбання людиною екологічні знання. Набагато важливішим є екологічне виховання, яке представляє собою засвоєння людиною особливої екологічної моралі, етики відношення природи і людини.

Під екологічним вихованням розуміють такий розвиток волі, почуття, рис характеру, які б проявились в правильній (етичній) поведінці по відношенню до природного середовища. Воно повинне бути добровільним і безперервним протягом усього життя людини. Метою екологічного виховання є формування аналогічної свідомості, яка охоплює поняття екологічної моралі – збалансованості між сприйняттям навколишнього середовища, його піднесенням і поведінкою людей по відношенню до нього.

Екологічний всеобуч населення представлений в Україні не тільки офіційними освітніми закладами, а й багатьма громадськими організаціями.

У „**Висновках**” на основі узагальнення багатого теоретичного та соціально-практичного матеріалу автором доведено, що проблема екобезпечного розвитку людства не тільки не зійшла з арени актуальних проблем сучасності, але й загострилась. Однією з головних причин цього є не раціональна рефлексія людством наслідків глобалізації та інформаційної революції. Поверховість, з якою в ряді регіонів і країн світу люди підходять до вирішення екологічної проблеми, призвела до відтворення загрози, без відвернення якої людство не має майбутнього.

„Екобезпечний розвиток” визначається як спосіб господарювання, ширше – облаштування життя, при якому забезпечується оптимальний взаємозв'язок природних і соціальних чинників, перетворення природи в предмети культури здійснюється з одночасним відтворенням її основних форм та мінімізацією шкідливих впливів на природу залишків виробничого процесу. Як і кожен соціальний процес, екобезпечний розвиток має власну філософію – своєрідну духовну установку, навколо якого об'єднуються його структурні компоненти. Зміст останньої визначається рівнем наукового пізнання природи, місця людини в ній, характеру взаємодії людини і природи та філософського осмислення основних результатів перетворення предметів природи в предмети культури.

Екологічна проблема, усвідомлена як загроза існуванню людства загалом, сформувалась в контексті глобальних проблем сучасної цивілізації в середині ХХ століття під впливом наслідків (для природи, суспільства, людини і культури) індустріального виробництва, нераціонального використання природних ресурсів, руйнівного господарювання. Практично відразу ж передові уми людства розпочали пошук екологічно безпечних моделей розвитку. Серед піонерів цього процесу слід назвати представників „Римського клубу” Дж.Форрестера, Д.Медоуса, Р.Хейлбронера, А.Печчеї та ін. Їх головний висновок щодо екологічної безпеки формувався навколо ідеї обмеження зростання населення та розвитку виробництва, економії ресурсів та їх раціонального використання.

У більш широкому контексті теоретико-прогностичні варіанти екобезпечного розвитку людства вибудовували представники такої, досить потужної в минулому течії, як географії людини (Відаль де Бланш, Ж.Брюн, Е.Мертон), конструктивної географії (А.Григор'єв, І.Герасимов) та представників голандсько-французької географічної школи (Л.Февр, М.Сор) щодо збереження географічного середовища та його захисту від руйнаційної виробничої діяльності; вчення В.Вернадського про біосферу і ноосферу як новий погляд щодо захисту від наслідків промислово-соціальної діяльності людини; етична обумовленість екології „благоговіння перед життям” А.Швейцера, етики природи О.Леопольда, космічної етики Е.Ціолковського, етики любові до життя Д.Філатова). Цікавими й багато в чому конструктивними є роздуми про майбутнє цивілізації відомого фізика й громадського діяча А.Сахарова.

Разом з тим, не зважаючи на широко розгорнутий науковий пошук, універсальної пропозиції, яка б могла вирішити проблему в планетарному вимірі, не створено. Так чи інакше це позначається на регіональних проблемах екології, визначенні стану екобезпечного розвитку та варіантів вирішення проблеми екобезпечного існування тієї чи іншої країни. Для України, екологічна ситуація в якій визначається насамперед наслідками Чорнобильської аварії, пошук варіантів (напрямів, засобів, ресурсів) забезпечення екобезпечного розвитку постає як проблема суперактуальна і невідкладна.

Суттєвий вклад в її осмислення внесли дослідження українських вчених, представлені в публікаціях В.Андрейцева, В.Андрущенко, В.Бар'яхтара, Д.Гроздинського, В.Крисаченка, М.Кисильова, В.Костишина, М.Михальченка, К.Ситника, Шеляг-Сосонка, А.Толстоухова, М. Хилька, Ю.Шемшученка, ряду інших науковців. Однак і в даному випадку, проблему не можна вважати вичерпною. Пошук її вирішення продовжується. В останні десятиріччя колорит дослідження визначають виклики таких світових чинників, як глобалізація та інформаційна революція. Для України, яка вибудовує своє ество за головними цивілізаційними вимірами, актуальним є дієвість таких факторів, як становлення ринкових відносин та демократизація суспільних процесів.

Враховуючи дієвість новітніх факторів світової динаміки та внутрішні обставини життєдіяльності українського соціуму, автор приходить до висновку,

що найбільш ефективною на сьогоднішній день моделлю реалізації екобезпечного розвитку України є модель „сталого людського розвитку.” Впровадження цієї моделі базується на активній екологічній політиці, основними ланками якої є: 1) державно-громадське узгодження екологічної та економічної парадигм розвитку; 2) створення та розповсюдження екологічно сприятливих технологій; 3) правове забезпечення екологічної діяльності; 4) глобальна екологізація суспільної свідомості, введення екологічного всеобучу населення.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

1. **Семенюк Н.В.** Поняття „екобезпечного розвитку” у світлі сучасних наукових інтерпретацій // Н.В.Семенюк // Гілея. (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М.Вашкевич] – Вип. 17. – К., 2008. – С. 355-362.

2. **Семенюк Н.В.** Модель стійкого розвитку як основа сучасної філософії екобезпечного поступу людства // Н.В.Семенюк // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П.Бех] – Вип. 81. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С. 13-22.

3. **Семенюк Н.В.** Філософія екобезпечного розвитку як складова філософії людини // Вища освіта України. Теретичний та науково-методичний часопис / [гол. ред. В. П.Андрущенко] – № 4 (31). – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С. 44-52.

4. **Семенюк Н.В.** Екологія людини: [навчальний посібник]. / Н.В.Семенюк. – Хмельницький: ТУП, 2002. – 171 с.

АНОТАЦІЇ

Семенюк Н.В. Філософія екобезпечного поступу людства в епоху глобалізації та інформаційної революції. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2009.

В дисертації здійснено аналіз зовнішніх – глобалізація та інформаційна революція – та внутрішніх викликів – утвердження державності, становлення ринкових відносин та демократії в Україні, що призводять до загострення екологічної ситуації, погіршення стану екологічної безпеки людини і суспільства, нації і держави.

Автором доведено, що філософія екобезпечного розвитку нині розглядається як найбільш актуальне завдання для людства і повинна розв’язати у майбутньому такі головні проблеми, як розробити концепцію виживання людства на основі визнання гуманістичних загальнолюдських цінностей; виробити такий світогляд, ядром якого повинна бути нова екологічна свідомість.

Узагальнення філософських пошуків останніх десятиліть дає підстави для висновку про те, що як оптимальна модель екобезпечного розвитку людства може бути модель „стійкого людського розвитку”, що визначений як процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення гарантованого задоволення принаймні мінімально необхідних потреб всіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи і вимогами людей усіх поколінь.

Ключові слова: екологічна криза, екологічна безпека, стійкий розвиток, екобезпечний розвиток, екологічна освіта та виховання.

Семенюк Н.В. Философия экобезопасный переход человечества в эпоху глобализации и информационной революции. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук за специальностью 09.00.10 – философия образования. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2009.

В диссертации осуществлен анализ внешних – глобализация и информационная революция – и внутренних вызовов – утверждение государственности, становления рыночных отношений, и демократии в Украине, которые приводят к заострению экологической ситуации, ухудшения состояния экологической безопасности человека и общества, нации и государства.

Автором доказано, что философия экобезопасного развития в настоящее время рассматривается как наиболее актуальное задание для человечества и должна решить в будущем такие главные проблемы, как разработать концепцию выживания человечества на основе признания гуманистических общечеловеческих ценностей; произвести такое мировоззрение, ядром которого должно быть новое экологическое сознание. Она имеет собственную специфику, а именно: обобщая результаты разных исследований, оценивая ситуацию в целом, философия влияет на принятие главных экономических, политических решений, формируя мировоззрение мира. В решении определенных комплексных проблем современного мира человек не может обойтись без мировоззренческих установок и принципов, которые отбивают общечеловеческие ценности, без понимания того, что в определенных ситуациях следует жертвовать частными интересами во имя преодоления общих опасностей.

Обобщение философских поисков последних десятилетий дает основания для вывода о том, что в качестве оптимальной модели экобезопасного развития человечества может быть модель „устойчивого человеческого развития”, которое определено как процесс гармонизации производительных сил, обеспечения гарантированного удовлетворения, по крайней мере минимально необходимых потребностей всех членов общества при условии сохранения и поэтапного воссоздания целостности окружающей среды, обеспечения

равновесия, между потенциалом природы и требованиями людей всех поколений. Концепция устойчивого развития базируется на нескольких важных принципах: предметом главного беспокойства и главным проводником устойчивого развития являются люди; они имеют право на здоровый и производительный образ жизни в согласии с природой; право на развитие должно осуществляться таким образом, чтобы справедливо удовлетворять потребности нынешнего и будущих поколений в сфере использования окружающей среды; защита окружающей среды должна составлять неотъемлемую часть устойчивого развития; ради достижения устойчивого развития и высшего качества жизни для всех людей необходимо сократить и ликвидировать нерациональные модели производства и потребления.

В диссертации доказано, что нужен новый тип образования, новая модель – образование устойчивого развития. Образование устойчивого развития направлено на формирование понимания законов природы и последствий их нарушений и ставит своим заданием дать знание и произвести умения, необходимые для обеспечения гармоничного сосуществования с другими, изменить базовые ценности человечества. Следовательно, задание образования устойчивого развития – превратить концепцию устойчивого развития в систему духовных и профессиональных установок человечества.

В решении этих заданий первостепенную роль должно играть экологическое образование и экологическое воспитание. От успеваемости осуществления экологического образования, формирования нового экологического мышления, в большой мере зависит будущее состояние естественной среды.

Экологическое образование должно осуществляться среди всех слоев населения, среди всех вековых категорий, от самых молодых к старшим, но самое главное и важнейшее образование должно быть среди школьников и студентов, которые являются активными.

Экологическое образование, как целостное культурологическое явление, которое включает процессы учебы, воспитания, развития личности, должно направляться на формирование экологической культуры, как составной системы национального и общественного воспитания всех слоев населения Украины (в том числе через экологическое просветительство с помощью общественных экологических организаций), экологизацию учебных дисциплин и программ подготовки, а также на профессиональную экологическую подготовку через базовое экологическое образование.

Основной целью экологического образования является формирование экологической культуры отдельных личностей и общества в целом, формирование навыков, фундаментальных экологических знаний, экологического мышления и сознания, что основываются на отношении к природе как универсальной, уникальной ценности.

Целью экологического воспитания является формирование аналогичного сознания, которое охватывает понятие экологической морали, – сбалансированности между восприятием окружающей среды, его подъемом и

поведением людей, по отношению к нему. Экологическое воспитание не может ориентироваться только на ум. Необходимо влиять также на эмоции и чувства. Этому способствует изучение родного языка, литературы, и художественное и музыкальное воспитание.

Ключевые слова: экологический кризис, экологическая безопасность, устойчивое развитие, экобезопасное развитие, экологическое образование и воспитание.